

Překladatelské úvahy nad studiiemi Mukařovského

aneb

Má strukturalismus místo v dnešní maďarské literární vědě?

MÁRTON BÉKE (PILISCSABA)

Příspěvky na již tradičních brněnských česko-slovenských konferencích se týkají osobností, jevů či souvislostí, které se vztahují ke kultuře obou národů, zkoumají jejich vzájemné vztahy anebo se soustředují na širší, většinou středoevropský, evropský nebo dokonce světový kontext.

Ve svém referátu bych chtěl i já mluvit o osobnosti, jež svojí činností a dílem daleko vybočovala za meze české kultury. Mluvím o Janu Mukařovském, který již samým faktem, že dlouho přednášel na bratislavské univerzitě, by mohl být příkladem spojujícím československé kulturní osobnosti, ale víme též, že jeho jméno je známo jako jméno jednoho z hlavních představitelů českého, resp. slovanského strukturalismu. V tomto kontextu se objevily některé myšlenky Mukařovského a vyšly některé jeho studie i v Maďarsku, i když ze strukturalistů jsou mnohem známější Roman Jakobson či René Wellek – díky jejich pozdější činnosti, nemluvě o francouzských strukturalistech.

Důvodem mých následujících úvah je fakt, že v blízké budoucnosti má vyjít u nakladatelství Kalligram (Bratislava-Budapešť) výběr ze studií Jana Mukařovského v maďarském překladu. Pro maďarskou bohemistiku ale i literární vědu může to být zajímavá událost, poněvadž je to už málem dvacet let, kdy studie tohoto českého strukturalisty vyšly knižně v maďarštině. (Sborník sestavený E. Bojtárem roku 1988¹ sice obsahuje několik studií Mukařovského, ale není to kniha věnovaná pouze jemu – je tam zařazeno přes dvacet článků od různých představitelů českého i polského strukturalismu. V posledních letech pak byly přeloženy některé další studie Muka-

¹ Bojtár, Endre (red.): *Struktúra, jelentés, érték. A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban*. Akadémiai, Budapest 1988.

řovského, které byly publikovány v časopise Kalligram². Samostatný sborník s autorstvím Mukařovského zatím neexistuje.)

Sborník redigoval Krisztián Benyovszky, literární vědec a překladatel, jenž patří k nejmladší generaci maďarských literárních teoretiků a je zároveň i znalcem a propagátorem českého strukturalismu. Výběr studií je dost široký, počínaje studií teoretického rázu a konče studii interdisciplinárními o výtvarnictví, filmu a dramatu. Snad nebude bez užítku vyjmenovat všechny vybrané studie: *Čas ve filmu, Dialog a monolog, Individuum a literární vývoj, K českému překladu Šklovského Teorie prózy, Mezi poezií a výtvarnictvím, O jazyce básnickém, Pojem celku v teorii umění, Pokus o strukturální rozbor hereckého zjevu, Poznámky k sociologii básnického jazyka, Prameny poezie, Problémy estetické normy, Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře, Varianty a stylistika*. (Překlad je prací jmenovaného K. Benyovszkého i mojím.)

V tomto svém krátkém příspěvku bych chtěl sdělit svoje úvahy o díle J. Mukařovského a především o tom, jaké místo může zaujímat takový sborník na dnešní maďarské literárněvědné a estetické scéně.

Abychom mohli odpovědět na tuto otázku, bude třeba přehlédnout důležitější tendence ve vývoji maďarské literární teorie posledních několika desetiletí či spíše půlstoletí.

Celkově – a samozřejmě i trochu zobecněně – můžeme soudit, že v maďarské literární vědě a výuce literatury je dodnes nejdůležitější a téměř všude přítomný pozitivismus anebo alespoň vliv pozitivismu, jenž v českém prostředí i na Slovensku tak mohutně vystřídal formalismus a strukturalismus.

Positivismus je tedy u nás východisko a ponorná řeka, která velmi silně ovlivňovala i vládnoucí literární a teoretické paradigma první poloviny 20. století – jde o okruhu časopisu *Nyugat*, jenž byl sice reprezentantem modernismu, ale přesto „*vycházeje z iracionální celkovosti umění soudil, že vědecký výzkum literatury je nesmyslný, anebo uznal jeho kompetenci za velmi omezené (tj. v oblasti sčítání vnějších okolností literatury)*.”³

Významnější obrat se nastal v 60. a 70. letech (tedy vzhledem k západním tendencím se značným zpožděním), kdy vznikly v Maďarsku dvě skupiny vycházející z poznatků New Criticism a francouzského strukturalismu. Jedna skupina se objevila v Segedíně. Její členové (Zoltán Kanyó, Árpád Bernáth, Károly Csúri) sledovali směr textologický a také se u nich poprvé objevila teorie možných světů. Tito badatelé se většinou zabývali

² Kalligram XII. 2004/4.

³ Veres, András: *Merre tart a magyar irodalomtudomány?* = Alföld XLVII. 1996/2 (<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00002/veres.html>)

německým textovým materiálem: rozebírali díla Bölla, Hoffmanstahla, Trakla a dalších – Mihály Szegedy Maszák vidí právě v tom (tj. v cizojazyčném materiálu) důvod omezeného úspěchu této školy (další příčinou mohl být fakt, že jejich činnost se odsunula do zahraničí a takovým způsobem se vzdalovali maďarskému vědeckému životu⁴).

Druhé obdobné seskupení se formovalo v Budapešti kolem akademického badatele Lajose Nyirő. Významnější osobnosti byly Iván Fónagy, János S. Petőfi, Mária Ujhelyi a András Veres. Jejich známost a úspěch byly též celkem omezené, především proto, že Fónagy a Petőfi emigrovali a tím badatelé skupiny již nenašli lingvisty, jejichž pracemi by se mohli nechat podnítit, dále protože oficiální politika tady viděla odpor vůči marxismu a konečně protože vládnoucí směr v literární vědě byl stále pozitivisticky a psychologicky orientován.

60. a 70. léta byla obdobím, kdy – paralelně s výše naskicovanými tendencemi a také díky jim – vyvrcholil zájem o strukturalismus. Teoretikové a zájemci sledovali především francouzské představitele strukturalismu, ale vyšla nejedna práce o českých strukturalistech nebo od nich.⁵ Jednou z hlavních příčin tohoto „vyvrcholení“ byl fakt, že strukturalismus jako pokračovatel formalistické tradice vycházel především z formální stránky díla, v oblasti literatury se tedy pozornost soustředila na text literárního díla a externí faktory (politika, ideologie aj.) byly ponechány stranou. „*Takovým způsobem mohl být zprvu útočištěm filologie, později se pak stala bodem výbuchu strukturalistická literární věda. Avšak zdůraznění svéprávnosti znamenalo sebeobranu, ale zároveň i omezování [...], přesněji řečeno sebeomezování při určení vlastní kompetence.*“⁶ Tato situace vedla mimo jiné i k dynamickému vývoji – především literárnímu – stylistiky. Nešlo tedy o interpretace, nýbrž o formálně strukturální rozbor uměleckého díla, který umožnil alespoň do určité míry svobodné vyjádření myšlenek.

Avšak díky různým vnějším i vnitřním činitelům tato hnutí měla brzy ztroskotat. Szegedi Maszák v tom vidí příliš silný, drtivý vliv marxistické, resp. lukácsovské teorie, která paralyzovala všechny novější tendence. Marxismus a lukácsismus tedy – s několika výjimkami - vládl většinou i

⁴ Szegedy Maszák, Mihály: *Merre tart az irodalom(tudomány)?* = Alföld XLVII. 1996/2 (<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00002/szeged.html>)

⁵ Viz o tom můj dřívější brněnský referát: *Některé ohlasy českého strukturalismu v Maďarsku*. In: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2004, s. 5-10.*

⁶ Veres: op. cit.

v oblasti literární teorie vlastně do konce 80. let, ale zůstal rozhodujícím činitelem i po politickém převratu.

Přibližně paralelně s politickým převratem koncem 80. let ocitla se v popředí zájmu intertextualita a kontextualita. Zvolna totiž vycházelo najevo, že sám formální přístup či morfologický rozbor literárních textů již nestačí, stalo se zřejmým, že prekoncepce čtenáře či vnímatele se staly nepřehlednými. Z tohoto hlediska lze považovat sborník Ústavu literární vědy Maďarské akademie věd za milník anebo alespoň za symbolickou událost. Jde o knihu s názvem *Po strukturalismu: hodnota, báseň, vliv, příběh, jazyk v literární vědě*⁷.

Podle již citovaného Szegedy Maszáka skutečný převrat v maďarské literární vědě nastal nástupem hermeneutiky a dekonstrukce. První tendence lze spojit především se jménem Ernő Kulcsár Szabó, kdežto dekonstruktivisté mají dokonce vlastní „organizaci“: skupina DeKON byla založena v Segedíně a její hlavní představitelé jsou Ferenc Odorics, László Szilasi a Kovács Sándor s.k. I když je jejich vztah k derridovské dekonstrukci zřejmý, kladou důraz také na konstrukci; proto jsou často zvaní i maďarští konstruktivisté. Jde o jedno z nejvíce vzrušujících hnutí v současnosti (slovy Szegedy Maszáka: „*kladně vyrušují zastaralost našeho vidění literatury*“): vydávají edice knih, jejich činnost je založena na hravosti, dekonstrukci institučního pozadí literární vědy, organizují tzv. „dekonference“, které se konají obvykle v hospodách. Krátce „*Odmítají interpretáciu v klasickom zmysle slova, lebo neuznávajú (monolitný) význam diela, skôr hovoria v súvislosti s literárnym textom o možnosti významov, ktoré sa vytvárajú u príjemcu pri čítaní.*“⁸

Změna materiálu, tj. samotné literatury v nejbližší současnosti si samozřejmě vynucuje, aby vývoj sledovala i literární věda. Szegedy Maszák upozorňuje na fakt, že dnešní teorie musí nutně postoupit o krok dál: bude čím důležitější nejenom intertextualita, ale je třeba řešit i problematiku poměru textu a obrazu. Ukazuje například na vůdčí osobnost maďarské avantgardy Lajose Kassáka, u něhož se různá umění, jako literatura, výtvarnost, architektura aj., splývají a tvoří nové jednotky (viz jeho tzv. obrazové architektury, které jsou budovány na podobném základě, jako byla u českých poetistů obrazová poezie). Dalším příkladem mohou být složité, ale o to zajímavější souvztažnosti mezi secesní literaturou a výtvarnictvím. Jsou to jen nové problémy jen zčásti: stačí jen poukázat na fakt, že již Jan Mukařovský se hojně zabýval problematikou interdisciplinárnosti; např.

⁷ Szili József (red.): *A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben.* Akadémiai, Budapest 1992.

⁸ Rozhovor s Tiborem Žilkou. = *Aluze V*, 2001/2, s. 46.

ve studii *Mezi poezií a výtvarnictvím* rozebíral právě vztahy secesní literatury s výtvarnictvím. Známý je také fakt, že se zajímal o avantgardní umění a jeho problematiku, a to nejen v oblasti literatury.

Z těchto příkladů vyplývá, že strukturalismus a jeho výsledky v oblasti sémiologie mohly poskytnout alespoň dílčí poznatky i k aktuálnímu výzkumu.

Po tomto krátkém přehledu je nyní čas, abych na závěr stručně odpověděl na otázku, kde může mít dnes strukturalismus a konkrétně tento sborník Mukařovského svoje místo na maďarské estetické a literárněvědné scéně.

1. Domnívám se – a můj názor zčásti podepřel i předchozí historický přehled – že strukturalismus, ač není a vlastně nikdy nebyl dominantním, je dodnes činitelem nepominutelným. Jeho terminologie, pojetí struktury a zvláště výsledky v oblasti sémiologie jsou přítomny v dnešní literární vědě (především je důležitá jejich úloha při překonání pozitivismu i marxismu). Když ne jinak, tak jako opozice, entita, kterou je třeba negovat. I to je důležité.

2. Nezapustitelné místo má strukturalismus v dnešním slavistickém, bohemistickém, slovakistickém, středoevropském vysokoškolském vzdělání: je to jeden z vrcholů i v české kultuře, jenž – kromě toho, že dodnes určuje českou a slovenskou literárněvědnou činnost – měl a má bohaté mezinárodní ohlasy.

3. A konečně jedna subjektivní zkušenost z univerzitní výuky: formálně-strukturalistická metoda je velmi dobře použitelná i dnes při analýze literárních děl. Poněvadž vychází z textu a z jazyka, studentům ve většině případů určuje vychodisko a směr rozboru.